

Metody pracy z Pismem Świętym: metoda biograficzna

Andrzej Dudzik
Rok V

1. Wstęp

Poniższa praca składa się z dwóch bloków tematycznych. Najpierw zostanie opisana metoda biograficzna w ogólności. W drugiej części zostanie ukazane zastosowanie tejże metody w pracy z Pismem Świętym.

2. Naukowy opis metody biograficznej

2.1. Tożsamość biograficzna

Tożsamość biograficzna to jedna z naczelných kategorii, która odsyła do wyobrażenia konkretnej, niepowtarzalnej jednostki, którą odróżniamy od wszystkich innych i w której dostrzegamy w pewnej mierze unikalne atrybuty. To wyobrażenie jest traktowane na gruncie myślenia potocznego, a także metody biograficznej jako bezdyskusyjne, natomiast traci na swej oczywistości, gdy zostaje poddane analitycznej refleksji¹.

Z punktu widzenia analizy ramowej przypisanie innej jednostce lub samemu sobie unikalnej tożsamości biograficznej i odróżnianie jej od aktualnie realizowanej roli jest ważnym składnikiem powszechnych sposobów schematycznej interpretacji rzeczywistości społecznej².

Etymologicznie termin „biografia” wywodzi się z języka greckiego (*bios* = życie; *grapho* = pisać), oznacza opis życia osoby rejestrujący kolejne zdarzenia tworzące postępujące po sobie etapy tego życia. Na ogół dotyczy postaci znaczących w danej kulturze, wpływających na dokonujące się w niej zmiany³.

2.2. Podejście biograficzne

Podejście biograficzne to szeroki termin, który określa kilka pokrewných metod badawczych, których wspólną cechą jest przedmiot: życie konkretnego człowieka ujęte w narrację. Jest to naukowa analiza opowieści o ludzkim życiu. Życie pojedynczego człowieka zawiera w sobie informację o społeczeństwie i czasach, w których żyje. Można rozróżnić metody biograficzne oparte na małej próbie - poddają one dogłębnej analizie jedną lub kilka biografii - oraz takie, które zestawiają wiele ludzkich losów, szukając powszechných prawidłowości⁴.

¹ Por. M. Czyżewski, *Socjologia interpretatywna i metoda biograficzna: przemiana funkcji, antyesencjalistyczne wątpliwości oraz sprawa krytyki*, w: „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 9, nr 4, s. 23.

² Por. tamże.

³ Por. M. Chodkowska, *Metoda biograficzna wobec wyzwań pedagogiki specjalnej*, w: „Przegląd Badań Edukacyjnych”, 2014, nr 18, s. 126.

⁴ Por. P. Bednarz-Łuczewska, M. Łuczewski, *Podejście biograficzne*, w: „Badania jakościowe. Metody i narzędzia”, red. D. Jemielniak, Warszawa 2012, s. 91.

2.3. Historia metody biograficznej

Jednym z twórców i propagatorów metody biograficznej był Florian Znaniecki. W swoim głośnym dziele *Chłop polski w Europie i Ameryce*, napisanym razem z Williamem Thomasem, poddał analizie sytuację polskich imigrantów w Stanach Zjednoczonych. Później metodę biograficzną wykorzystali z dobrym skutkiem także jego uczniowie Józef Chałasiński (*Młode pokolenie chłopów*) i Jan Szczepański (*Metoda biograficzna*)⁵.

2.4. Metoda biograficzna

Wyraz „metoda” pochodzi z greckiego (*methodos*), oznacza dosłownie: „iść za kimś”, „śledzić kogoś”. Metoda jest drogą, którą ktoś odbiera dla osiągnięcia jakiegoś zamierzonego i możliwego do osiągnięcia celu⁶.

Metoda biograficzna należy do metod badań jakościowych. Tradycyjnie rozumie się przez nią analizę pamiętników, wspomnień, czy innych dokumentów o charakterze osobistym (włącza się w to również nagrania). Materiały biograficzne opisują prywatny stosunek autora do przedstawianej przez niego rzeczywistości, odwołują się więc do subiektywnej perspektywy osoby badanej⁷.

Metoda biograficzna polega na przedstawieniu uczestnikom zajęć czyjejś biografii. Po zapoznaniu się z nią, uczestnicy analizują racje, którymi kierowała się ta postać, oraz określają, czy oni będąc na jej miejscu podjęliby takie same czy inne decyzje, a także, co by to zmieniło. Zajęcia prowadzone tą metodą mają następujący przebieg:

- A. zapoznanie się z biografią danej osoby;
- B. otrzymywanie poleceń odwołujących się do danych z biografii;
- C. ocenianie⁸.

Metoda wykazuje pewne cechy wspólne symulacji i gry symulacyjnej. Niektórzy zaliczają ją do gier dydaktycznych, rozumianych jako rodzaj metod kształcenia należących do grupy metod problemowych i organizujących treść kształcenia w modele rzeczywistych zjawisk, sytuacji lub procesów w celu zbliżenia procesu poznawczego uczniów do poznania bezpośredniego. Wywołują myślenie produktywne, dzięki któremu przebudowywane są stare i tworzone są nowe schematy⁹.

Zasadniczo metoda biograficzna znalazła szersze zastosowanie w socjologii. Ostatnimi czasy coraz częściej zaczyna być stosowana w pedagogice czy psychologii¹⁰.

2.4.1. Osobliwość metody biograficznej

Metoda biograficzna nie jest *de facto* metodą samodzielną, gdyż jej zastosowanie wymaga odwołania się do kilku innych metod i technik¹¹. Są to m.in:

- A. *Metoda parafrazowania socjonaukowego* sprowadzająca się do odtwarzania interpretacji rzeczywistości osób badanych na podstawie ich biografii bądź wypowiedzi. Metoda ta realizuje się w trzech etapach. Pierwszy to metakomunikacja,

⁵ <http://www.mojasocjologia.pl/metoda-biograficzna/> (dostęp: 15.03.2021r.).

⁶ Por. R. Lis, *Zagadnienia z katechetyki formalnej*, Lublin 1991, s. 12.

⁷ <http://www.mojasocjologia.pl/metoda-biograficzna/> (dostęp: 15.03.2021r.).

⁸ Por. M. Krogul, *Dydaktyka na lekcjach religii*, Wrocław 1998, s. 164.

⁹ Por. tamże, s. 159.

¹⁰ Por. M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2011, s. 299.

¹¹ Por. tamże, s. 300.

czyli wczuwanie się w działania osób badanych; drugi etap to rekonstrukcja interpretacji, a trzeci stanowi opracowanie wypowiedzi zasadniczej będącej punktem odniesienia dla teorii codzienności osób badanych.

- B. *Metoda analizy teorii subiektywnych*, przejawiająca się w interpretowaniu ludzkich czynów nie jako postaw, ale jako działań kreatywnych, w dążeniu do zrekonstruowania subiektywnych teorii osoby badanej głównie poprzez wywiad.
- C. *Jakościowa analiza treści dokumentów pisanych*, w tym dokumentów osobistych. Niewskazane jest tu bazowanie na prostych, szybkich zestawieniach ilościowych w odniesieniu do powtarzalnych zachowań, reakcji, działań itp., jednak dopuszczalne jest wzmacnianie analizy poprzez odwoływanie się do danych kwantytatywnych¹².

2.4.2. Czego głównie dotyczy metoda biograficzna?

Metoda polega na opisie i analizie przebiegu życia ludzkiego rozpatrywanego w kontekście określonego wycinak rzeczywistości.

Założenia:

- A. „Badanie ludzkich działań powinno jak najbardziej wnikliwie uwzględniać poznanie subiektywnych odczuć, doznań i przeżyć ludzi warunkujących wszelką ich aktywność.
- B. Prowadzone analizy powinny uwzględniać kontekst środowiskowy, gdyż otoczenie w którym żyje i działa jednostka, określa subiektywne interpretacje i znaczenia przez nią wyrażane.
- C. W badaniach należy wykorzystywać różne źródła informacji, gdyż wszelkie rodzaje danych biograficznych, pozwalające na poznanie subiektywnych aspektów zjawisk społecznych, posiadają wartość dla badacza.
- D. Badania powinny mieć charakter monografii historycznej (...), dlatego że subiektywne interpretacje, przeżycia (...) można w pełni zrozumieć jedynie wówczas, gdy odniesie się je do przeszłych doświadczeń¹³”.

2.5. Zalety i wady metody biograficznej

Metoda biograficzna preferuje wyraźnie podejście jakościowe. Swą użyteczność zawdzięcza temu, że pozwala dotrzeć do subiektywnych przeżyć osób badanych, a co za tym idzie, spojrzeć na interesujący problem z ich własnego punktu widzenia, czyli niejako ich oczami. Umożliwia bliższe poznanie tego, jak to, co dzieje się wokół osób badanych, odbija się w ich świadomości, opiniach, przekonaniach, postawach dążeniach, a także w uznawanych przez nich wartościach, normach czy zasadach postępowania. Dzięki niej możemy dowiedzieć się o tym, jakie znaczenie przywiązują osoby badane do ludzi, zjawisk, rzeczy, z którymi pozostają w bardziej lub mniej stałych relacjach i w ogóle do szeroko rozumianych warunków, w jakich żyją¹⁴.

Metodzie tej zarzuca się, że materiały biograficzne, stanowiące podstawę dokonywanych przez nią analiz i opisów:

¹² Por. M. Chodkowska, dz. cyt., s. 128n.

¹³ A. Nowak, *Metoda biograficzna w badaniach pedagogicznych*, w: „Orientacje w metodologii badań pedagogicznych”, red. S. Palka, Karków 1998, s. 100.

¹⁴ Por. M. Łobocki, dz. cyt., s. 314.

- A. Mają zbyt osobisty charakter, których prawdziwość lub autentyczność jest na ogół trudna, a niekiedy niemożliwa do sprawdzenia.
- B. Ulegają nierzadko minimalnemu zafalszowaniu lub przemilczają ważne z punktu widzenia zainteresowań badacza sprawy.
- C. Mogą powstać z zamiarem wprowadzenia innych w błąd i w sposób nieodpowiedzialny, pozostający w zgodzie raczej z wytworami własnej fantazji niż realnie istniejącymi faktami i wydarzeniami, których był naocznym świadkiem¹⁵.

Metodzie biograficznej zarzuca się też zbyt esejistyczny i nadto literacki charakter opracowań, powstałych za jej pomocą. Poza tym badania tą metodą - wskutek uwzględniania zaledwie kilku osób badanych lub tylko jednej - nie zawsze upoważniają do wyprowadzania szerszych wniosków. Wymienione wady nie przekreślają jej użyteczności. Warto ją stosować łącznie z badaniami ilościowymi, o ile jest to możliwe¹⁶.

2.6. Przedmiot badań

Wyróżniamy trzy obszary rozumienia i stosowania metody biograficznej we współczesnej socjologii:

- A. Przedmiotem analizy w metodzie biograficznej jest przebieg życia ludzkiego, jako pewien wycinek rzeczywistości społecznej. Może to być cały przebieg życia danej jednostki, pewien obszar jej aktywności (np. działalność zawodowa, życie rodzinne) tworzący biografię tematyczną albo momenty przełomowe w życiu człowieka, związane z wydarzeniami historycznymi lub zmianą ról i pozycji społecznych. Biografia może być analizowana w dwóch uzupełniających się aspektach: obiektywnym i subiektywnym. Jest to opis ciągu zdarzeń złożonych na życie jednostki, które można stwierdzić obiektywnie na podstawie innych faktów, ale także ich subiektywna interpretacja, dokonana przez autora/bohatera biografii.
- B. Drugi obszar stosowania metody stanowią rozważania ogólnometodologiczne i teoretyczne, skoncentrowane na relacji pomiędzy indywidualnymi biografiami, a kształtem społeczeństwa i zachodzącymi w nim procesami.
- C. Ostatni obszar zajmuje refleksja nad najlepszymi metodami wywoływania, zbierania, analizy i interpretacji materiałów biograficznych¹⁷.

3. Metoda biograficzna w pracy z Pismem Świętym

Pismo Święte jest źródłem dla wyprowadzenia prawd religijnych. Przy pracy z tekstem biblijnym należy zwrócić uwagę na dwie przesłanki, umożliwiające owocną pracę z Biblią:

- A. skuteczność przekazu tekstów biblijnych zależy od poruszenia tekstem przez prowadzącego;
- B. umiejętność znalezienia płaszczyzny porozumienia z słuchaczami¹⁸.

¹⁵ Por. M. Łobocki, dz. cyt., s. 315n.

¹⁶ Por. tamże.

¹⁷ <http://www.mojasocjologia.pl/metoda-biograficzna/> (dostęp: 15.03.2021r.).

¹⁸ Por. R. Lis, dz. cyt., s. 91.

Jeśli obydwie przesłanki są spełnione, prowadzący powinien dać radę powiązać tekst biblijny z życiem słuchaczy. Przy wyborze odpowiedniej metody dla przekazu biblijnego trzeba uwzględnić trzy kryteria:

- A. dotyczące tekstu biblijnego, jego gatunku literackiego, struktury tekstu, intencji autora, itp.;
- B. dotyczące horyzontu myślowego i sytuacji życiowych uczniów;
- C. dotyczące celu, jaki jest zamierzony¹⁹.

Walory opowiadań biblijnych z wykorzystaniem metod aktywizujących są następujące:

- A. koncentracja na postaciach biblijnych. Poprzez ciąg wydarzeń życia postaci, można zobaczyć Boga, wkraczającego w ich historię;
- B. umożliwienie uczestniczenia w opowieści i identyfikacji z bohaterem. Metody aktywizujące umożliwiają rozwiązywanie problemów, przed którymi stawali bohaterowie²⁰.

Z punktu widzenia dydaktyki praca z tekstem biblijnym należy do metod dydaktycznych. Dydaktyka biblijna wypracowała wiele metod pracy z tekstem biblijnym. Zaliczana jest do nich metoda biograficzna²¹.

Jest poznawaniem wybranej biblijnej postaci. Polega na wyszukiwaniu najpierw wszystkich fragmentów, które o niej mówią, następnie na ich uszeregowaniu. Przy pracy w grupach można rozłożyć pojedyncze czynności. Każdy zajmuje się tylko jedną księgą, jednym aspektem, a wyniki pracy są później omawiane²².

Cała grupa lub jej przedstawiciele identyfikują się z postacią występującą w tekście i odpowiadają na pytania prowadzącego lub klasy. Najpierw następuje charakterystyka danej postaci, próba zrozumienia jej zachowania lub postępowania, czyli wczucia się w jej sytuację²³.

Przez stawianie pytań oraz udzielenie odpowiedzi uczniowie zaczynają odnajdywać w nich aktualne treści oraz własne poszukiwania. Pytania powinny być oparte o konkretne wydarzenia biblijne. Metoda ta pozwala na autentyczny odbiór przesłania biblijnego²⁴.

3.1. Przykłady zastosowania metody biograficznej w katechezie

3.1.1. Identyfikacja z postacią biblijną

W pracy grupowej uczniowie usiłują scharakteryzować jakąś postać, zrozumieć jej zachowanie, wczuć się w jej sytuację. Następnie przedstawiciel grupy odpowiada na pytania osób z pozostałych grup. W analogiczny sposób, przedstawiane są po kolei inne postaci występujące w tekście. Odpowiadający identyfikuje się z przedstawianą postacią, ustosunkowuje się do innych bohaterów np.: Saul mówi, o swoich zastrzeżeniach wobec

¹⁹ Por. tamże, s. 92.

²⁰ Por. Z. Barciński, *Zajęcia z wykorzystaniem wielu metod*, w: „Metody aktywizujące w katechezie. Część I”, red. Z. Barciński, J. Wójcik, Lublin 1998, s. 122.

²¹ Por. M. Krogul, dz. cyt., s. 167.

²² Por. tamże, s. 170.

²³ Por. tamże, s. 175.

²⁴ Por. tamże, s. 186.

Dawida, a św. Piotr usprawiedliwia swe zachowanie podczas Męki Pańskiej. Jeśli w perykopie występuje więcej bohaterów to rozdzielamy je między uczniów²⁵.

Przy opracowywaniu opisów postaci należy pamiętać o tym, by:

- A. ukazywać różnorodność dróg w dochodzeniu do Boga w służbie dla Niego;
- B. życiorysy postaci były prawdziwe historycznie;
- C. ukazywać w postaci, drogę do zrealizowania woli Bożej, na jakiej usiłowali się włączyć w historię zbawienia;
- D. ukazać postać na tle powszechnego powołania do świętości;
- E. uczniowie nie skupiali się na naśladowaniu zewnętrznych czynów postaci, ale na myśli oraz myślach i pragnieniach;
- F. ukazywać postaci na tle czasów, w jakich żyli²⁶.

3.1.2. Wywiad

Uczniowie zostają poproszeni o zaznajomienie się z życiorysem danej osób. Podczas spotkania, prowadzący z założonymi słuchawkami i dyktafonem w ręce przeprowadza wywiad. Uczestnicy po wnikliwym wsłuchaniu się w pytania odpowiadają w imieniu osoby, z której życiorysem mieli się zapoznać. Pytania prowadzącego powinny obejmować różne etapy życia, stąd wymagane jest, by również i on dobrze znał biografie wskazanych postaci²⁷.

3.1.3. Zagadka

Uczniowie wybierają jedną postać, znaną pozostałym. Aby uniknąć tych samych wyborów uczniowie, zachowując tajemnicę przed klasą, mogą uzgodnić swój wybór z katechetą. Następnie każdy wypisuje na kartce nazwy sześciu przedmiotów mających związek z wybraną osobą. Uczniowie odczytują po kolei to, co napisali. Zdaniem reszty grupy jest odgadnięcie, z kim związane są wymienione przedmioty. Cechy danej osoby powinny być potwierdzone fragmentami z Pisma Świętego. Zamiast odczytywać, można te przedmioty rysować lub przedstawiać pantomimicznie. Uczniowie na koniec dzielą się wrażeniami, spostrzeżeniami i wnioskami²⁸.

3.1.4. List gończy

Uczniowie odnajdują fragmenty dotyczące danego bohatera biblijnego, a następnie szeregują je w postaci niestereotypowej charakterystyki typu „list gończy”. Muszą podać rysopis, znaki szczególne czy miejsca, w których bohater może być widziany²⁹.

3.1.5. Konto na portalu społecznościowym

Dzisiejsi uczniowie są bardzo przywiązani do swoich smartfonów i tabletów. Zdecydowana większość posiada konta na portalach społecznościowych. Jedną z propozycji wykorzystania metody biograficznej może być założenie jakiejś postaci biblijnej profilu na portalu *Facebook*. Uczniowie podczas takiego zadania będą musieli skorzystać z Pisma

²⁵ Por. R. Lis, dz. cyt., s. 102.

²⁶ Por. tamże, s. 138.

²⁷ Por. J. Wójcik, *Karol de Foucauld*, w: „Metody aktywizujące w katechezie. Część II”, red. zbiorowa, Lublin 1999, s. 99.

²⁸ Por. P. Duksa, *Metody katechetyczne*, Olsztyn 1998, s. 44.

²⁹ <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2011/Katecheta-7-2011/Forum-katechety/Alfabet-metod-biblijnych> (dostęp: 15.03.2021r.).

Świętego i odwołać się do swojej wiedzy i umiejętności z zakresu właśnie tego portalu społecznościowego.

Uczniowie na kartce muszą rozrysować profil danego bohatera, na wzór profili z *Facebooka*. Powinny się tam znaleźć: zdjęcie profilowe, ustawienie imion rodziny, lista znajomych oraz oczywiście kilka postów.

Jeżeli istnieje możliwość wykorzystania np. sali komputerowej, to takie zadanie można wykonać nie na kartce papieru, ale na komputerze. Narzędziem, które można wykorzystać jest *Fakebook*. Znajduje się on pod adresem www.classtools.net/FB/home-page. Jest to strona internetowa, która mimo że jest cała w języku angielskim, jest bardzo intuicyjna i z pewnością nauczyciele, a już na pewno uczniowie, dadzą sobie z nią radę. Nie wymaga ona logowania i jest całkowicie bezpłatna. Zawiera gotowy szablon, który jest ewidentnie stylizowany na wzór portalu *Facebook* (nawet nazwa brzmi podobnie). Na *Fakebooku* można więc ustawiać zdjęcie profilowe, zdjęcie w tle, zdjęcia rodziny i znajomych (wraz z możliwością ich podpisania), komentarze, osoby komentujące, liczbę polubień, zdjęcia w postach, a nawet filmy z *YouTube'a*.

Pod koniec zajęć warto zadać pytania uczniom i podziwiać jak wiele zapamiętali o danym bohaterze. Metoda ta pozwala w przystępny sposób przybliżyć sylwetkę osoby, którą chcemy omówić podczas katechezy. Sukcesem tej metody jest przede wszystkim atrakcyjna forma – Facebook jest uczniom dobrze znany i nie kojarzy im się raczej z nauką. Poza tym podczas tworzenia tych prac mają pozostawioną swobodę w działaniu, przez co nie mają poczucia odrabiania zadania, ale raczej tworzenia czegoś nowego, kreatywnego działania. Jak wiadomo, dużo lepsze wyniki pamięci długofalowej przynoszą informacje związane z jakimiś emocjami. Radość jest jedną z nich i z pewnością pomoże naszym podopiecznym w lepszym zapamiętaniu czyjejś biografii³⁰.

3.2. Pomoce naukowe

W przygotowaniu opracowania postaci, podstawowym źródłem informacji jest Pismo Święte. Warto również korzystać z pomocy naukowych. Oprócz podręczników katechetyczno-metodycznych ważne są też opracowania egzegetyczno-bibliistyczne. Możemy do nich zaliczyć VII część *Poznajac Biblię*. Jest to zbiór wykładów wygłoszonych w trakcie Radiowo-Internetowego Studium Biblijnego. Ta część jest poświęcona bohaterom Starego i Nowego Testamentu. Rozpoczyna się cyklem o prorokach. Następnie opisane są osoby z Ewangelii i początków Kościoła. Przedstawione zostały nie tylko główne postacie, ale także niektórzy bohaterowie jednego epizodu³¹.

Inną, węższą propozycją jest dzieło Morrisa Inch'a *Dwunastu, którzy zmienili świat*. Ta niewielka książeczka ukazuje, w jaki sposób Bóg posłużył się zwyczajnymi ludźmi dla uczynienia nadzwyczajnych rzeczy. Opisuje kim byli apostołowie, jaką mieli osobowość czy jakimi kierowali się motywami³².

Encyklopedia wszystkich postaci Biblii jest nowym i poszerzonym wydaniem Leksykonu wszystkich postaci biblijnych, który ukazał się w nakładem Wydawnictwa

³⁰ Por. A. Kurnyta, *Mojżesz na Facebooku, czyli nieco inna lekcja religii*, w: „Katecheza”, 2020, nr 1, s. 2-5.

³¹ Por. *Poznajac Biblię. Bohaterowie Biblii. Księgi prorockie, Ewangelie, Dziej Apostolskie i Apokalipsa św. Jana. Część VII*, red. P. Łabuda, Tarnów 2012, s. 9n.

³² <https://tezeusz.pl/inch-morris-dwunastu-ktorzy-zmienili-swiat-1-775994> (dostęp: 15.03.2021r.).

PETRUS. Prezentuje szeroką gamę bohaterów biblijnych. To historia dzieci Bożych, świętych i nieświętych, ale zawsze ukochanych przez Ojca³³.

Warto też przywołać pozycję, szczególnie pomocną przy pracy z dziećmi. Wydawnictwo „Edycja Świętego Pawła” wydało publikację *Bohaterowie Biblii*, autora B. Zemana. Książeczka w niezwykle sposób opowiada historie biblijnych bohaterów: Noego, Mojżesza, Dawida, królowej Estery, Maryi i Józefa, Jezusa, ubogiej wdowy oraz Pawła Apostoła. Opowiadane historie są ubogacone kolorowymi ilustracjami, które w tej publikacji pełnią główną rolę. Formuły tekstowe są raczej dopełnieniem. Książeczka rozwija dziecięcą zmysł obserwacji i pamięć, pomaga ćwiczyć koncentrację oraz poszerza słownictwo³⁴.

4. Zakończenie

Zastosowanie metody biograficznej wymaga odwołania się do kilku innych metod i technik. Nie umniejsza to jej w żaden sposób. Swą użyteczność zawdzięcza temu, że pozwala dotrzeć do subiektywnych przeżyć osób badanych, a co za tym idzie, spojrzeć na interesujący problem z ich własnego punktu widzenia, czyli niejako ich oczami. Jest wykorzystywana w pracy z Pismem Świętym do poznawania wybranej biblijnej postaci. Polega na wyszukiwaniu najpierw wszystkich fragmentów, które mówią o danym bohaterze, a następnie na ich uszeregowaniu. Oprócz Biblii, która jest podstawowym fundamentem, z której korzysta ta metoda, warto korzystać także z pomocy naukowych.

³³ https://tantis.pl/pakiet-encyklopedia-wszystkich-postaci-biblijnych-p2970587?utm_source=google&utm_medium=css&utm_campaign=TantisCSS3&gclid=Cj0KCQjw9YWDBhDyARIsADt6sGYNju_52jEBjORejKGkR3smkhrH5qY7ypASMoXR7Bn6Gyz1zfPSIS4aAoMzEALw_wcB (dostęp: 15.03.2021r.).

³⁴ <https://wydawnictwowam.pl/prod.bohaterowie-biblii.14499.htm?sku=81232> (dostęp: 15.03.2021r.).